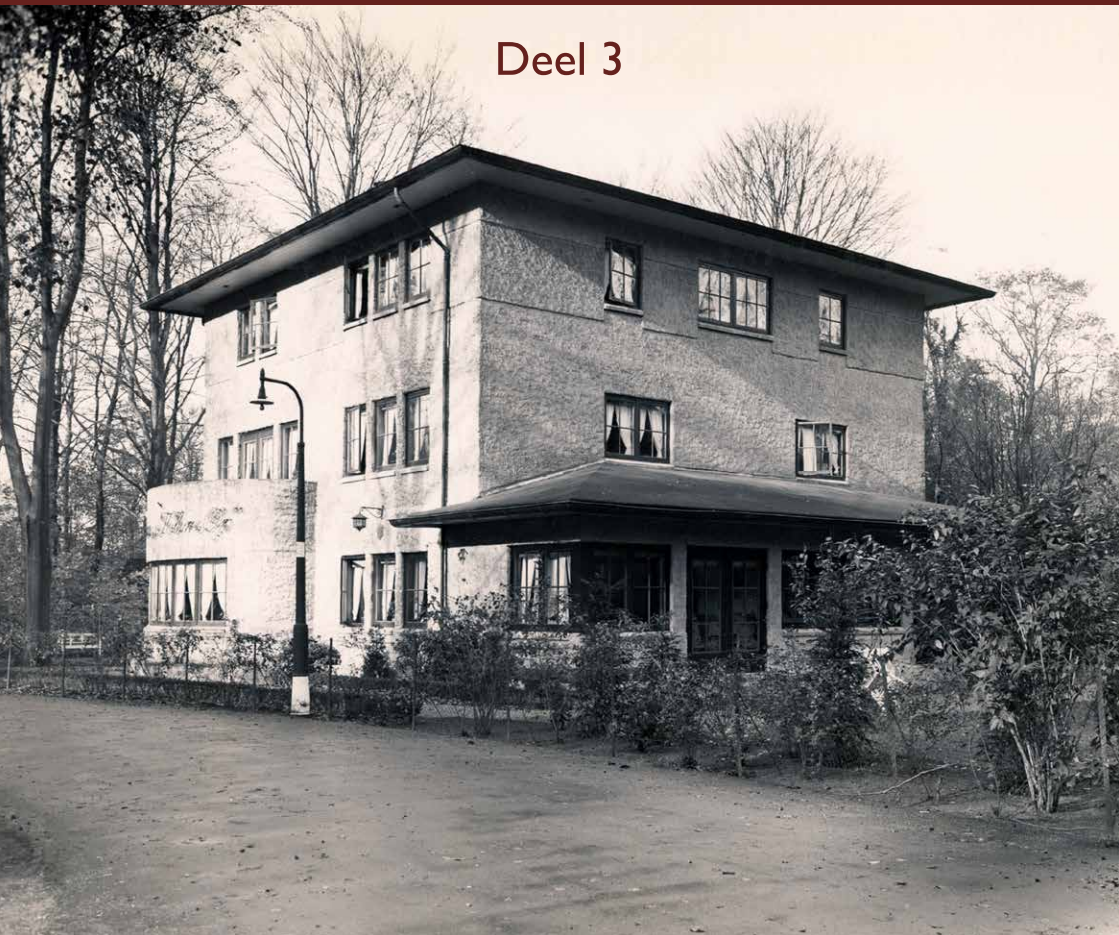

STOLPERSTEINE IN WASSENAAR

Deel 3

Hun nagedachtenis
zij tot zegen

november 2023

STOLPERSTEINE IN WASSENAAR

Deel 3

Hun nagedachtenis
zij tot zegen

Omslagfoto:
Huize Klim Op na de ontruiming in 1943
(foto gemeentearchief Wassenaar).

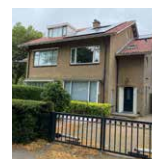
november 2023

Niets uit deze uitgave mag worden veeelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar.

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar heeft getracht rechthebbenden van het illustratiemateriaal te achterhalen. Mochten personen of instanties van mening zijn dat rechten niet zijn gehonoreerd, dan kunnen zij contact opnemen met de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar.

Inhoud

Voorwoord	6
Jonkerlaan 75 <i>Marcus van Leeuwen</i> <i>Henriëtte van Leeuwen-van Baale</i> <i>Elizabeth Reijna van Leeuwen</i>	8
Raadhuislaan 11 <i>John van den Bergh</i> <i>Rudolphine van den Bergh-Jessel</i>	18
Raadhuislaan 4 <i>Kaatje Frenk</i> <i>Mietje Frenk</i> <i>Sophia de Sterke</i> <i>Joseph Kan</i>	28
Lange Kerkdam 33a <i>Werner Gans</i>	40
Dankwoord	48
Bronnen en literatuur	49
Colofon	50

Voorwoord

Op 2 november 2023 worden Stolpersteine gelegd voor: Marcus van Leeuwen, Henriëtte van Leeuwen-van Baale, Elizabeth Reijna van Leeuwen, John van den Bergh, Rudolphine van den Bergh-Jessel, Kaatje Frenk, Mietje Frenk, Sophia de Sterke, Joseph Kan en Werner Gans.

In deze derde brochure Stolpersteine in Wassenaar vindt u de verhalen achter de namen van deze Wassenaarse Holocaustslachtoffers van de Tweede Wereldoorlog.

Wanneer u de verhalen leest moet u er eens bij stilstaan hoe het zou zijn om altijd op je hoede te zijn en in angst te leven. Je duikt onder, of je vlucht uit een ander land omdat daar al vervolgingen aan de gang zijn en toch ontkom je niet aan dat vreselijk lot. Sommigen plegen zelfmoord voor ze kunnen worden opgepakt, uit angst om weggevoerd te worden naar een van de concentratiekampen. Velen hadden nog een heel leven voor zich.

In voorgaande jaren zijn 23 Stolpersteine (struikelstenen) gelegd op 12 adressen. Dit jaar worden daar 10 stenen aan toegevoegd, bij elkaar 33 stenen die herinneren aan omgekomen slachtoffers. De herdenkingsdiensten van 2021 en 2022 waren indrukwekkend. Vele nabestaanden uit binnen- en buitenland waren aanwezig en een aantal van hen vond elkaar weer na zo lange tijd of er bleken onverwachte connecties te bestaan.

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar doet zorgvuldig onderzoek naar relevante informatie over de slachtoffers en hun familie, legt contact met nabestaanden en spant zich in om in Wassenaar struikelstenen te laten plaatsen. Zij houdt zich niet alleen bezig met de plaatsing van struikelstenen in Wassenaar, maar ook buiten onze gemeente voor Joodse inwoners die gedwongen werden om naar Wassenaar te verhuizen.

Dankzij de inspanningen van de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar, Burgemeester Leendert de Lange die zeer betrokken is bij dit project, en de medewerkers van de gemeente Wassenaar kan wederom een herdenking plaatsvinden. Daarbij zullen niet alleen de slachtoffers voor wie dit jaar een struikelsteen wordt gelegd worden herdacht, maar zullen de gedachten bij alle slachtoffers zijn.

Opdat zij niet vergeten worden.

Marian van Rossem

Voorzitter Historische Vereniging Oud Wassenaar

Jonkerlaan 75

Ter nagedachtenis aan Marcus van Leeuwen,
zijn vrouw Henriëtte van Leeuwen-van Baale en
hun dochter Lizzy van Leeuwen liggen er op
dit adres drie struikelstenen.

HIER WOONDE
**MARCUS
VAN LEEUWEN**
GEB. 1899
GEDEPORTEERD 25-5-1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 28-5-1943
SOBIBOR

HIER WOONDE
**HENRIËTTE
VAN LEEUWEN-
VAN BAALE**
GEB. 1899
GEDEPORTEERD 18-5-1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 21-5-1943
SOBIBOR

HIER WOONDE
**ELIZABETH REIJNA
VAN LEEUWEN**
GEB. 1929
GEDEPORTEERD 18-5-1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 21-5-1943
SOBIBOR

Marcus van Leeuwen

Henriëtte van Leeuwen-van Baale

Elizabeth Reijna van Leeuwen

Vlak voor de eeuwwisseling wordt op 6 december 1899 in Rotterdam Marcus (Mor) van Leeuwen geboren. Hij is de oudste zoon van Louis van Leeuwen (1875-1941) en Elizabeth van Leeuwen-Knap (1875-1916). Een jaar na de geboorte van Marcus wordt zijn broer Leendert (Leen) geboren (1900-1960). Drie jaar later is het gezin compleet met de geboorte van een dochter en zusje, Roosje van Leeuwen (1903-2000).

Vader Louis is eigenaar van het Rotterdamse bedrijf N.V. De Algemeene Laken en Bukskin¹ Handel dat gevestigd is aan de Delftsevaart 31. Marcus is pas 16 jaar oud wanneer zijn moeder in 1916 overlijdt. Twee jaar later hertrouwt Louis met Betje (Betsie) Engers (1883-1922). Helaas overlijdt ook Betje op 38-jarige leeftijd vrij snel na het huwelijk met Louis. Begin september 1924 treedt Louis voor de derde maal in het huwelijk, nu met Celine Speelman (1877-1942). Het echtpaar is woonachtig op de Provenierssingel 39. Hoewel het gezin niet praktiserend Joods is, komen de kinderen, en later ook de kleinkinderen, op vrijdagavond bij opa en oma op bezoek om daar challah/galle (sjabbat brood) en kippensoep te eten.

Ook Marcus trouwt in 1924, met Henriëtte (Jet) van Baale (1899-1943). Op 19 november 1929 wordt hun dochter Elizabeth Reijna (Lizzy) geboren. Een virale ontsteking veroorzaakt bij Lizzy kinderverlamming². Het moet voor de jonge ouders een grote zorg zijn geweest. Lizzy is afhankelijk van een rolstoel en

¹ Bukskin of wolleer is een dikke, licht geruwde stof die heel of half geschoren is. De stof is geheel of gedeeltelijk uit wol vervaardigd en werd gebruikt voor herenkleding.

² Kinderverlamming (polio) een door een virus veroorzaakte ontsteking van het ruggenmerg waardoor blijvende verlamming van armen of benen kan ontstaan.

Advertentie Rotterdams
Nieuwsblad, 15 mei 1940
(Delpher).

dagelijkse hulp bij de verzorging. Voor die hulp kunnen de ouders een beroep doen op Liesbeth Bosman (1910). Zij is verpleegster en woont vanaf 1934 in bij het gezin. Omdat er in die tijd nog geen aangepast onderwijs is, kan Lizzy door haar beperkingen niet naar school en verzorgt Liesbeth ook het thuisonderwijs. Zowel Marcus als zijn jongere broer Leen zijn werkzaam in het bedrijf van hun vader. De economische malaise die in oktober 1929 in de Verenigde Staten ontstaat na de "Beurskrach", moet ook in de jaren dertig merkbaar zijn geweest in de havenstad Rotterdam. Ongetwijfeld zal het van invloed zijn geweest op de handel van het familiebedrijf. Het aantal werklozen in Nederland bedraagt in 1930 circa 150.000 en stijgt in vijf jaar naar een hoogtepunt van bijna 600.000.

Het zal de familie Van Leeuwen niet zijn ontgaan dat ons buurland Duitsland niet alleen kampt met een economische recessie, maar dat er ook in politiek opzicht een andere wind waait. In 1933 is daar de N.S.D.A.P.³ van Adolf Hitler aan de macht gekomen en worden de leefomstandigheden voor Joden gaandeweg steeds slechter. Velen van hen maken zich zorgen om de toekomst en zoeken een goed heenkomen in het neutrale Nederland in de hoop dat ons land ook deze keer gespaard zal blijven voor een oorlog.

Helaas blijkt dit ijdele hoop wanneer in de vroege ochtend van 10 mei 1940 Nederland door nazi-Duitsland wordt aangevallen. Er wordt hevig gevochten om de Residentie, de vliegvelden, de bruggen, de Afsluitdijk en de Grebbeberg. Ook in Rotterdam wordt hevig gevochten om de Maasbruggen waar Nederlandse mariniers vier dagen stand weten te houden. Het duurt de Duitsers veel te lang en met het bombardement op 14 mei op de historische binnenstad is het pleit snel beslecht. Het oude centrum is één vlammenzee. Er komen ruim zevenhonderd mensen om en ongeveer 80.000 inwoners raken dakloos. Meer

³ Nationaal Socialistische Duitse Arbeiders Partij.

dan 24.000 woningen, 32 kerken en 2 synagogen worden in de as gelegd. Ook het bedrijfspand van de Van Leeuwens aan de Delftsevaart wordt niet gespaard en valt ten prooi aan de vlammen. Op 15 mei, de dag na het bombardement en de dag waarop Nederland capituleert, plaatst het bedrijf een advertentie in het Rotterdams Nieuwsblad waarin wordt gemeld dat "administratieve boodschappen voortaan niet meer naar de Delftsevaart 31, maar naar de Walenburgerweg 94B kunnen", het adres waar Marcus en zijn gezin wonen. Kort na de capitulatie trekt het Duitse leger ons land binnen en vanaf begin juli 1940 worden de eerste anti-Joodse maatregelen afgekondigd.

Marcus en Henriëtte tijdens een bootreis in de jaren twintig.

Oudejaarsavond 1934. Tweede van links is Marcus, aan het hoofd van de tafel zit Louis van Leeuwen.

Marcus met zijn dochter Lizzy, begin jaren dertig.

Op 6 januari 1941 overlijdt Louis van Leeuwen. Samen met Leen neemt Marcus de zaak waar. Vier dagen later, op 10 januari 1941, volgt *"de aanmeldingsplicht van alle personen van Joodsche bloede"*. Ook in Wassenaar laten Joodse inwoners, tegen betaling van fl. 1,- aan legeskosten, zich registreren. Aan het eind van diezelfde maand vinden in Amsterdam de eerste razzia's plaats. Hierbij worden 427 Joodse mannen opgepakt en gedeporteerd⁴. Deze razzia's vormen de aanleiding van de Februaristaking op 25 februari 1941.

Begin mei van dat jaar verhuist het gezin van Marcus, samen met Liesbeth, naar het nog relatief rustige Wassenaar en betreft een nieuwe woning aan de Jonkerlaan 75. Een kleine maand later verstuurt de gemeente Wassenaar aan *"Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam"*⁵ in vijfvoud de complete lijst van Joodse inwoners. Korte tijd later krijgen Joodse dorpsgenoten bezoek van de Hausraterfassungsstelle⁶.

Ook uit een andere hoek krijgt Marcus te maken met een onverwachte tegenslag. In het Leidsch Dagblad van 16 juni 1942 wordt melding gemaakt van een inbraak in het bedrijfspand van de firma Van Leeuwen:

"Manufacturendieven aangehouden. De politie te Rotterdam heeft twee mannen aangehouden die bekend een inbraak te hebben gepleegd in den laken- en bukskinhandel L. van L. te Rotterdam en daarbij voor een waarde aan 1700 gulden aan rollen en coupons stoffen te hebben onttreemd. De diefstal was gepleegd met behulp van een derde man, die nog voortvluchtig is. De beide gearresteerden, de 19-jarige betonwerker (...) en de 20-jarige expediteur (...) zijn ter beschikking gesteld van de justitie."

Mogelijk hebben deze ontwikkelingen een rol gespeeld bij de verhuizing van de familie Van Leeuwen en Liesbeth op 10 juli 1942 naar Rotterdam waar zij gaan wonen op Schepenstraat 73. Het kan ook zijn dat de verhuizing afgedwongen werd door de bezetter of dat zakelijke belangen hieraan ten grondslag liggen, want het bedrijf van Marcus en Leen levert ook goederen aan de Duitse Wehrmacht. Dit laatste verklaart misschien ook waarom Marcus en zijn gezin lange tijd ongemoeid worden gelaten. Toch zullen zij zich grote zorgen gemaakt

⁴ De meesten worden gedeporteerd naar het concentratiekamp Mauthausen in Oostenrijk. Slechts twee mannen overleven de oorlog. Zij zijn doorgestuurd naar het concentratiekamp Buchenwald.

⁵ Die Zentralstelle für jüdische Auswanderung (letterlijke vertaling: Centraal Bureau voor Joodse emigratie) in Amsterdam organiseert vanaf het voorjaar van 1941 tot het najaar van 1943 de deportatie van Joden uit Nederland naar concentratiekampen in Duitsland en Polen.

⁶ Een Duitse organisatie die zich richt op het in kaart brengen van alle roerende goederen die Joden achter moeten laten bij hun gedwongen verhuizing of deportatie.

*Lizzy, geschilderd
omstreeks 1935.*

Henriëtte, Marcus en Lizzy, begin jaren veertig.

hebben over hun nabije toekomst. De stiefmoeder van Marcus, Celine van Leeuwen-Speelman, wordt in oktober 1942 opgepakt en via Kamp Westerbork gedeporteerd naar Auschwitz waar zij op 2 november van datzelfde jaar wordt vermoord.

Op 26 februari 1943 wordt in de Maasstad op bevel van de bezetter het Joods ziekenhuis, het bijbehorende bejaardentehuis en een weeshuis ontruimd door Nederlandse WA⁷ en de Sicherheitsdienst. Tweehonderd zieken, ouderen, kinderen en eenenzestig verpleegkundigen gaan op transport naar Westerbork.

Waarschijnlijk hebben Marcus en zijn vrouw Henriëtte dan al besloten om te vluchten. Ook het gezin van Roosje van Klaveren-van Leeuwen (de zus van Marcus) probeert om via België en Frankrijk het veilige Zwitserland te bereiken. De man van Roosje is secretaris/penningmeester van de Nederlandse

Boksbond en is ook internationaal boksscheidsrechter. Uit die wereld zijn er contacten ontstaan die de beide gezinnen willen helpen bij het uitvoeren van hun plannen. Hun contactman is "ome Jan". De twee gezinnen zullen onafhankelijk van elkaar reizen en spreken af, dat bij een eventuele geslaagde vluchtpoging, als een soort code, een prentbriefkaart verstuurd zal worden naar de achterblijvers, zodat familie weet dat men veilig is aangekomen.

Op 4 maart 1943 begint het gezin van Roosje, bestaande uit haar man David en hun drie kinderen Jacob, Liesje en Louise, aan hun riskante vluchtpoging. Een passeur reist vanuit Noord-Brabant onopvallend en apart van het gezelschap met hen mee.

Met valse documenten en met weinig bagage komen zij aan in Antwerpen. Daar blijkt al snel dat de valse papieren niet kloppen en ook de contactpersoon verschijnt niet op de afgesproken plaats. Dit wekt de argwaan van David en Roosje. Uit de tijd van zijn loopbaan als scheidsrechter kent David een contact in de Scheldestad. Die man heeft een café in de buurt van het station, maar de vraag is of hij te vertrouwen is. Gelukkig blijkt dat het geval te zijn en het gezin

⁷ De Weerbaarheidsafdeling (WA) is de geüniformeerde ordedienst en knokploeg van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB).

brengt in het café de nacht door. Na het inwisselen van wat sieraden wordt er voor nieuwe documenten gezorgd en kan de reis worden voortgezet. Vanwege de geallieerde bombardementen op stations en spoorlijnen gebeurt dat via een omweg: Antwerpen-Parijs-Straatsburg. Voor de veiligheid is het gezin gesplitst in twee groepjes met elk een passeur. Uiteindelijk komt de Frans-Zwitserse grens in zicht. Het is nog even schrikken wanneer een passerende Duitse soldaat om een vuurtje vraagt. Bij de grens zegt de passeur, terwijl hij naar een boerderijtje wijst: "dat boerderijtje daar is Zwitserland". Het gezin komt aan in Porrentruy, dat ongeveer 50 km ten zuidwesten van Basel ligt. Bij een stationnetje is een Zwitserse vrouw hen behulpzaam en waarschuwt: "Zorg dat de Zwitsers je niet pakken, want anders zetten ze jullie de grens over". De vrouw leent hun ook geld voor de treinkaartjes en geeft een adres waar het gezin veilig kan aankloppen. Vluchtelingen zijn pas veilig als ze het Nederlands Consulaat in Bern weten te bereiken. Via deze plaats reist het gezelschap drie weken later naar Montreux waar het de rest van de oorlog verblijft. De jongere kinderen gaan er naar de Nederlandse Julianaschool⁸. Jacob, de oudste, bezoekt in Glion, een plaats onder de rook van Montreux, het Prinses Beatrix Lyceum. Vanwege een uitbraak van tyfus keert het gezin pas in augustus 1945 terug in Nederland.

Ruim een week na het vertrek van het gezin van Roosje en David, slaan ook Marcus, Henriëtte en Lizzy de deur achter zich dicht en beginnen aan hun vlucht poging. Een in alle opzichten moeilijke onderneming, want Liesbeth reist niet mee. Het drietal is dus helemaal op elkaar aangewezen en de handicap van Lizzy maakt de reis extra zwaar. Ook zij reizen met hulp van dezelfde organisatie die hen van reisdocumenten en contacten voorziet. Wat er na het vertrek is gebeurd, is vooralsnog onbekend. Hebben de slechte reisdocumenten een rol gespeeld, waren het de onbetrouwbare contacten of is er misschien iets anders gebeurd?

Het is aannemelijk dat het gezin, kort na hun vertrek, ergens in Noord-Brabant of bij het passeren van de Nederlands-Belgische grens is aangehouden, want zij worden overgebracht naar Kamp Vught. Van hieruit worden Henriëtte en haar dochter Lizzy op 9 mei 1943 op transport gesteld naar Westerbork en belanden daar in barak 51. Marcus komt op 24 mei aan in Westerbork en wordt vanwege zijn vlucht poging ondergebracht in strafbarak 67. Nog diezelfde maand wordt het van elkaar gescheiden gezin gedeporteerd naar Sobibor. Lizzy en haar

⁸ Een voormalig onderkomen voor verlofgangers uit Ned. Indië die daar konden wennen aan het Europese klimaat alvorens naar Nederland te gaan voor verlof. Tijdens de oorlog gebruikt als lagere school voor kinderen van Joodse vluchtelingen.

moeder op 18 mei. Het is het 64ste transport uit Westerbork bestaande uit 48 wagons met daarin 2511 gedeporteerden waarvan 620 kinderen, waaronder de 13-jarige Lizzy. Drie dagen na het vertrek uit Westerbork worden moeder en dochter in Sobibor vermoord. Henriëtte is dan 43 jaar oud.

Marcus moet hebben geweten van het transport van zijn vrouw en dochter. Het moet voor hem een ondraaglijke gedachte geweest zijn, dat zijn geliefden zonder hem een zekere dood tegemoet gaan. Een week later maakt hij met 2861 anderen dezelfde reis naar Sobibor. Ook hij wordt direct na aankomst vermoord. Marcus is 43 jaar oud.

Voor het gezin van Marcus van Leeuwen en Celine van Leeuwen-Speelman staat er een gedenksteen op de Joodse Begraafplaats Toepad in Rotterdam.

Gedenksteen familie Van Leeuwen, Joodse Begraafplaats Toepad, Rotterdam (foto Ton Beijersbergen).

Raadhuislaan 11

Om de herinnering aan John van den Bergh en zijn vrouw Rudolfine van den Bergh-Jessel levend te houden, liggen er op dit adres twee struikelstenen.

HIER WOONDE
JOHN VAN DEN BERGH
 GEB. 1885
 GEDEPORTEERD 7-9-1942
 UIT WESTERBORK
 VERMOORD 10-9-1942
 AUSCHWITZ

HIER WOONDE
RUDOLFINE VAN DEN BERGH - JESSEL
 GEB. 1890
 GEDEPORTEERD 7-9-1942
 UIT WESTERBORK
 VERMOORD 10-9-1942
 AUSCHWITZ

John van den Bergh

Rudolfine van den Bergh - Jessel

Isidore van den Bergh wordt geboren op 12 maart 1885 in Oss. Hij is het eerste kind van Arnoldus Isaak (Arnold) van den Bergh (1857-1923) en Auguste Soberski (1863-1950).

Arnold is oprichter en directeur van een houtemballagefabriek in Geffen. De fabriek produceert o.a. vaten en kisten voor de Van den Bergh Margarinefabriek. Door de groeiende vraag naar verpakkingsmateriaal wordt de fabriek in eerste instantie verplaatst naar Oss. Later, wanneer de margarinefabriek zich vestigt in Rotterdam, verhuist ook de fabriek van Arnold naar de Maasstad. Vanaf dat moment heet het margarinebedrijf Van den Bergh en Jurgens. Tegenwoordig kennen wij het als Unilever.

Drie jaar na de geboorte van Isidore wordt er in het gezin een dochter en zusje geboren. Zij krijgt de naam Celestine Anna van den Bergh (1888-1945). Op 4 januari 1911 trouwt Isidore met Rudolfine Mathilde (Tilly) Jessel (1890-1942), geboren in het Duitse Weilburg. Het echtpaar woont inmiddels in Rotterdam aan de Heemraadssingel wanneer op 16 november 1911 hun zoon Arnold John (1911-1969) wordt geboren. Vijf jaar later wordt in maart van dat jaar het zusje van Arnold John geboren, Alice Pauline (1916-2011).

In 1918 laat Isidore zijn voornaam formeel veranderen en gaat vanaf dat moment door het leven als John. De naam die hij al gebruikt ten tijde van het huwelijk met Tilly. Inmiddels is hij mededirecteur van de Firma Arnold I. van den Bergh Ltd. Na het overlijden van zijn vader Arnold in 1923 volgt hij hem op als directeur. In 1930 fuseert het bedrijf van John met twee andere firma's: de Fa. v.d. Lugt & Zn. uit Rotterdam en de Fa. Varsseveld & Co. uit Leerdam, op dat moment één van de grootste houtondernemers van ons land. Het nieuwe bedrijf gaat verder

Alice en Arnold John van den Bergh, begin jaren twintig.

onder de naam NV Emballagefabrieken en Houthandel Varsseveld & Co. en is gevestigd in Rotterdam. John is er directeur en later ook commissaris. Tevens is hij vanwege zijn deskundigheid en zakelijk inzicht commissaris bij een aantal grote Nederlandse ondernemingen en is hij vicepresident van De Nederlandse Hout Unie.

Op 27 maart 1928 verhuist het gezin van John van de drukke stad naar het rustieke Wassenaar en gaat wonen in Huize Bloemhof op Raadhuislaan 11¹. Het zijn de roerige jaren dertig waarin veel gebeurt. Het ineensstorten van de Amerikaanse beurs in 1929 met wereldwijde gevolgen op financieel en economisch gebied is er één. De politieke omwenteling in Duitsland is een ander. We weten niet of de fusie van het bedrijf van John te maken heeft met een krimp of juist het gevolg is van groei. Toch zullen Tilly en John zich zorgen hebben gemaakt over de toekomst van hun gezin. Die zorgen worden concreet wanneer nazi-Duitsland op 1 september 1939 Polen aanvalt, waarmee de Tweede Wereldoorlog een feit is.

¹ Raadhuislaan 11, gebouwd in 1927 voor H.J. Godron, naar ontwerp van architect Herman van Lindonk.

Op 11 juli 1895 werd door John van den Bergh de eerste steen gelegd voor het nieuwe bedrijfspand aan de Nassauhaven in Rotterdam.

De beide kinderen, Arnold en Alice, trouwen voor de oorlog. Arnold trouwt in 1938 met Ine (Ineke) Rose Spanjaard (1914-1995) en krijgt met haar vier kinderen. Alice verhuist naar het Verenigd Koninkrijk, ontmoet daar de man van haar leven en trouwt in Surrey met Henry Bergöö Bather (1910-1994). Het echtpaar krijgt drie kinderen.

Ondanks het naleven van een nauwgezette neutraliteit wordt ons land in de vroege ochtend van 10 mei 1940 door Duitsland aangevallen. Het echtpaar Van den Bergh zal in Wassenaar zeker gehoord hebben over de gevechtshandelingen rondom Den Haag en het nabijgelegen vliegveld Valkenburg. Als voormalige inwoners van de Maasstad en met zakelijke belangen in die stad zullen zij geschrokken kennis genomen hebben van het bombardement op 14 mei waarbij de oude binnenstad in vlammen opgaat (zie pag. 10).

Na de capitulatie lijkt het erop dat het dagelijkse leven weer zijn gewone gang gaat. Slachtoffers worden begraven, gewonden verzorgd, schade hersteld en puin geruimd.

Schijn bedriegt, want anderhalve maand later worden in ons land de eerste anti-Joodse maatregelen afgekondigd. Begin 1941 wordt aangegeven dat "alle personen van geheel of gedeeltelijk Joodschen bloede" zich moeten melden. John doet dit op 15 februari in het op loopafstand gelegen gemeentehuis.

De lijst met maatregelen tegen Joodse landgenoten wordt steeds uitgebreider. Twee Joodse docenten van het Rijnlands Lyceum, Ernest Frijda en Freddie da Silva, zijn eind 1940 al ontslagen². In het Burchtpark verschijnen de eerste bordjes met het opschrift "Joden niet gewenscht".

² Zie de brochure "Stolpersteine in Wassenaar" deel 1, november 2021.

*Tilly en John,
Heemraadssingel
Rotterdam, ca 1928.*

Eind mei 1942 stuurt de locoburgemeester van Wassenaar de volledige lijst van Joodse inwoners naar de Zentralstelle für jüdische Auswanderung in Amsterdam (zie pag. 13). De maand daaropvolgend krijgen Joodse Wassenaarders naar aanleiding van die lijst bezoek van de Hausraterfassungsstelle (zie pag. 13). Het huis van John en Tilly wordt in beslag genomen door de Duitsers en het stel gaat wonen in de Mechelsestraat 32 in Den Haag. Daar wonen inmiddels ook Celestine, haar man Otto Simon en moeder Auguste. De anti-Joodse maatregelen worden steeds grimmiger: op 15 juli 1942 vertrekt het eerste transport met 1135 personen uit Westerbork naar Auschwitz.

Joden beseffen dat zij steeds meer in het nauw worden gedreven en proberen te ontkomen aan razzia's en deportatie. Velen duiken onder of maken plannen om te vluchten. In beide gevallen zijn ze afhankelijk van de bereidwilligheid en het vertrouwen van vaak onbekenden die het risico durven te nemen om hen te helpen. Eén van die mensen die wil helpen is Friedrich Weinreb (1910-1988)³, die gedurende een periode van twintig maanden vele Joden "redt" door ze tegen betaling op een fictieve lijst te plaatsen waarmee deze mensen hun deportatie

³ Weinreb (1910-1988) stamt uit een Oost-Europese traditionele chassidische familie. Het gezin verhuist in 1916 van Wenen naar Nederland. Hij brengt zijn jeugd door in Scheveningen en studeert economie in Wenen en Rotterdam, waar hij in 1938 zijn doctoraal examen haalt.

*V.I.n.r. Arnold John,
Ineke, hun zoon Tom
(Thomas Arnold), Tilly
en John, winter 1939.*

kunnen uitstellen. Zelfs een emigratie naar het onbezette Frankrijk behoort tot de mogelijkheden. Hij beweert dat hij contacten heeft met een, naar later blijkt, niet-bestaande Duitse generaal. Degenen die met Weinreb in zee gaan, krijgen na betaling een schriftelijke bevestiging, een zgn. Sperre⁴, die men bij aanhouding door de Sicherheitsdienst kan overleggen om, zoals Weinreb doet geloven, aan deportatie te ontkomen. Zo biedt hij naar later blijkt, valse hoop aan mensen die wanhopig zijn en proberen te ontsnappen aan deportatie. Ook John hoort van deze mogelijkheid en wil zo proberen weg te komen uit het bezette Nederland. Een vertegenwoordiger van de fabriek van John onderhoudt in juli en augustus 1942 het contact met Weinreb. John doet een betaling van fl. 7.000,- om zijn familie op de lijst geplaatst te krijgen. Buiten het genoemde bedrag moet voor elk familielid nog eens fl. 100,- worden betaald. Inmiddels hebben duizenden Joodse Hagenaars een oproep gekregen om zich te melden op het Station Staatsspoor⁵. Op 18 augustus 1942 worden 1.200 Haagse Joden via dit station weggevoerd naar het kamp Westerbork. Vier dagen

⁴ Document dat tijdelijke vrijstelling van deportatie verschaft.

⁵ In augustus 1942 beginnen de deportaties van de Haagse Joden naar de concentratie- en de vernietigingskampen van de nazi's. Als reactie op de protesten door de katholieke kardinaal Jan de Jong tegen de Jodenvervolgving worden in de nacht van 1 op 2 augustus 1942 tot het katholieke bekeerde Joden in Den Haag opgepakt en via kamp Amersfoort naar Westerbork weggevoerd.

Raadhuislaan 11, begin jaren dertig.

later vindt in Scheveningen in de avonduren de eerste razzia plaats. In opdracht van de bezetter arresteren Haagse politiemannen Joden die op lijsten staan die uit Amsterdam zijn verkregen.

In de maanden hierna worden vele Haagse Joden door de Sicherheitsdienst en de Haagse politie 's nachts opgehaald en afgevoerd.

John en Tilly hebben nog altijd contact met Henri van den Bergh (1868-1942), een neef in de Haagse Van Dorpstraat 3. Bovendien hebben zij een rotsvast vertrouwen in de belofte van Weinreb. Nog steeds gaan zij ervan uit dat de door hem in het vooruitzicht gestelde treinreis naar het vrije Frankrijk binnenkort zal plaatsvinden. Het echtpaar waant zich vooralsnog veilig en denkt geen gevaar te lopen.

Arnold van den Bergh, de zoon van John, verklaart hierover na de oorlog bij de PRA⁶:

“Ik kan verklaren, dat mijn vader en mijn moeder de middelen en de gelegenheid hadden om tijdig onder te duiken, doch door de woorden van Weinreb, dat de reis

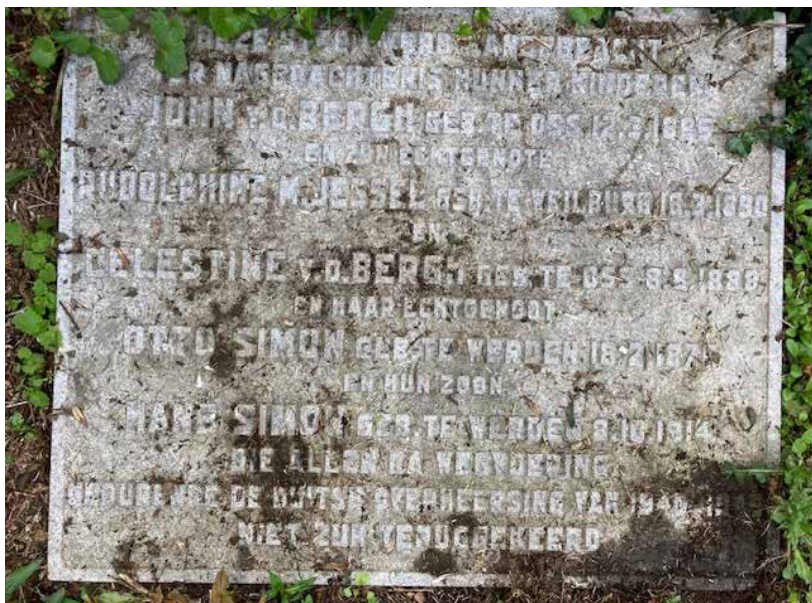
⁶ PRA: De Politieke Recherche Afdeling is een instelling die door de Nederlandse overheid na de Tweede Wereldoorlog in het leven is geroepen. Haar taak is het opsporen en voor het gerecht brengen van Nederlanders die tijdens de oorlog als NSB'er of anderszins met de Duitsers hebben gecollaboreerd. De dienst valt onder het Directoraat-Generaal voor Bijzondere Rechtspleging.

V.l.n.r. Auguste, haar kleinzoon Tom (Thomas Arnold), Arnold John en John, Raadhuislaan 11, zomer 1939.

naar onbezet Frankrijk beslist door zou gaan, dit niet hebben gedaan. Mijn vader vertrouwde rotsvast op de woorden van Weinreb. Ik zelf geloofde ook dat de reis door zou gaan. Wij hebben ook inderdaad meerdere malen met gepakte koffers klaargestaan om met het transport van Weinreb te vertrekken. Dit is evenwel nooit doorgegaan. Telkens kwam er iets tussen, zodat de reis werd uitgesteld. Wij waren er zo van overtuigd, dat wij niet eens bang waren, dat wij gearresteerd zouden worden, want mocht dit gebeuren, dan bleven we in Westerbork, en zouden vandaar op transport gesteld worden naar Frankrijk.”

Op 3 september slaat dan toch het noodlot toe wanneer John en Tilly op bezoek zijn bij Henri van den Bergh. Op dat moment is er een razzia gaande in de Van Dorpstraat. Een dienstbode kan nog waarschuwen en de vrouw van Henri en een zoon weten te vluchten. Voor John, Tilly, Henri en zijn dochter Lucie Rosette (1904-1942) komt de waarschuwing te laat en zij worden gearresteerd. Drie dagen later worden zij overgebracht naar Westerbork en buiten hun verwachting worden zij niet “gesperrt” door de Weinreb-lijst. Zonder afscheid te kunnen nemen van hun dierbaren vertrekken zij de volgende dag op 7 september uit Westerbork met het 17e transport naar Auschwitz. Met hen nog 926 andere, weerloze mensen. Drie dagen na het vertrek komen zij aan in Auschwitz waar zij direct na aankomst worden vermoord. John is dan 57, Tilly 52, Henri 74 en Lucie 38 jaar.

Gedenksteen familie Van den Bergh, Joodse Begraafplaats Toepad, Rotterdam
(foto Ton Beijersbergen).

De eerdergenoemde zuster van John, Celestine en haar man Otto Simon (1876), die agent in hout is, wonen in Enschede in de Bisschopstraat 41 en duiken later onder. Hun zoon Hans (1914), secretaris bij de Joodse Raad in Amsterdam, wordt gedeporteerd naar Auschwitz en wordt daar op 30 september 1942 vermoord. Celestine en Otto worden opgepakt en in 1945 in Bergen-Belsen vermoord. Lily Simon, een dochter van Celestine en Otto, overleeft de oorlog.

Auguste van den Bergh-Soberski, de moeder van John en Celestine, wordt via Westerbork gedeporteerd naar Theresienstadt, maar overleeft de oorlog.

Arnold John en zijn vrouw Ineke vluchten naar België. Ineke, die in verwachting is van hun vierde kind, en Arnold John hebben hun drie oudere kinderen dan al achtergelaten op verschillende onderduikadressen. Tijdens hun vluchtpoging wordt het echtpaar echter verraden door hun passeur. Ze worden gearresteerd, maar weten te ontsnappen en overleven de oorlog door onder te duiken op meerdere adressen. Na de bevrijding worden Arnold John en zijn vrouw Ineke herenigd met hun kinderen.

Arnoldus Isaak (Arnold) van den Bergh (1857-1923) en Auguste Soberski (1863-1950) liggen begraven op de Joodse Begraafplaats Toepad in Rotterdam. Ter nagedachtenis aan de omgebrachte gezinsleden is een steen aangebracht met daarop de volgende tekst:

DEZE STEEN WERD AANGEBRACHT
TER NAGEDACHTENIS HUNNER KINDEREN
JOHN V. D. BERGH GEB. TE OSS 12-3-1885
EN ZIJN ECHTGENOTE
RUDOLPHINE M. JESSEL GEB. TE WEILBURG 16-3-1890
EN
CELESTINE V. D. BERGH GEB. TE OSS 8-8-1888
EN HAAR ECHTGENOOT
OTTO SIMON GEB. TE WERDEN 18-2-1876
EN HUN ZOON
HANS SIMON GEB. TE WERDEN 8-10-1914
DIE ALLEN NA WEGVOERING
GEDURENDE DE DUITSE OVERHEERSING VAN 1940-1945
NIET ZIJN TERUGGEKEERD

Raadhuislaan 4

De vier struikelstenen op Raadhuislaan 4 vormen een blijvende herinnering aan Kaatje Frenk, haar zus Mietje Frenk, Sophia de Sterke en Joseph Kan.

HIER WOONDE
KAATJE FRENK
GEB. 1890
GEDEPORTEERD 31-7-1944
UIT WESTERBORK
THERESIENSTADT
VERMOORD 11-10-1944
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
MIETJE FRENK
GEB. 1896
GEARRESTEERD EERBEEK
GEVLUCHT IN DE DOOD
12-6-1944
BRUMMEN

HIER WOONDE
SOPHIA DE STERKE
GEB. 1862
GEDEPORTEERD 27-4-1943
UIT WESTERBORK
VERMOORD 30-4-1943
SOBIBOR

HIER WOONDE
JOSEPH KAN
GEB. 1861
OVERLEDEN
4-10-1942
APELDOORN

Kaatje Frenk

Mietje Frenk

Sophia de Sterke

Joseph Kan

Kaatje Frenk ziet het levenslicht op 13 december 1890 in Zierikzee. Zij is het zevende kind van Salomon Frenk (1845-1929) en Mietje Frenk-van Klaveren (1852-1932). De oudere kinderen in het gezin zijn allemaal jongens. Abraham Samuel (1883-1942), Mozes Salomon (1884-1884), Nathan Salomon (1885-1945), Mozes Salomon (1887-1943), Marcus Salomon (1888-1967) en Benjamin Salomon (1889-1890). Na Kaatje worden er nog drie meisjes geboren: Sara (1892-1943), Elisabeth (1894-1957) en op 19 december 1896 wordt het jongste kind geboren en krijgt de naam van haar moeder: Mietje. Zij completeert het orthodox-Joods gezin, na haar worden er geen kinderen meer geboren.

Het gezin woont aan de Appelmarkt in Zierikzee waar vader Salomon "vleeschhouwer" is. Later wordt het slagersbedrijf uitgebreid met de handel in vee en een slachterij. De ouders van het kinderrijke gezin voeden hun kroost beschermend op en spelen binnen de Joodse gemeenschap van het Zeeuwse stadje een vooraanstaande rol. Dat blijkt wel uit het feit dat de oudste zoon van Salomon en Mietje in 1888, op vijfjarige leeftijd de eerste steen mag leggen van de vernieuwde synagoge¹ in de Meelstraat.

In 1906 verhuist het gezin naar Rotterdam en drie jaar later worden Salomon en zijn vrouw de eigenaars en uitbaters van het koosjere hotel-restaurant "Frenk" aan de Veemarkt 24. De veemarkt van de Maasstad is op dat moment één van de belangrijkste veemarkten van ons land. Op 24a staan Abraham Samuel en zijn broer Mozes Salomon ingeschreven als "Gebr. Frenk, commissionairs in ve

¹ In 1825 wordt aan de Meelstraat een synagoge ingewijd. Dit gebouw bestaat nog steeds, maar sinds 1920 doet het geen dienst meer als synagoge. Reeds lang voor de Tweede Wereldoorlog is de Joodse gemeenschap van Zierikzee te klein om zelfstandig te kunnen zijn. In 1922 wordt ze gevoegd bij die van Middelburg.

Voormalige synagoge in de Meelstraat, Zierikzee (G.J. Dukker, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 1962).

en paarden". De broers zijn actieve en creatieve ondernemers en proberen hun handelswaar op allerlei manieren in te kopen en te verkopen. Later verhuizen zij weer naar Zierikzee en zetten daar hun handel voort. Het vlees van de Gebr. Frenk is niet alleen te koop op Schouwen-Duiveland (Zierikzee), maar ook op andere Zeeuwse eilanden.

Ook Kaatje en Mietje zitten niet stil en vinden werk in de stad. Kaatje werkt in het Joods ziekenhuis aan de Schietbaanlaan 42². Zij is daar het hoofd van de huishouding. Haar zes jaar jongere zus Mietje, en net als Kaatje ongehuwd, wordt er directrice. Ongetwijfeld zullen de zussen zich zorgen hebben gemaakt over de ontwikkelingen in het vooroorlogse Europa. Na het ineensinken van de Amerikaanse beurs (1929) ontstaat er een wereldwijde recessie met enorme gevolgen. In Duitsland spint de N.S.D.A.P. van Adolf Hitler garen bij deze malaise. Voordat hij in 1933 aan de macht komt, overlijden de ouders van Kaatje en Mietje. Salomon in 1929 en Mietje in 1932.

² Op 26 februari 1943 wordt dit ziekenhuis op bevel van de bezetter ontruimd. Zie pag. 14.

In september 1937 kopen de zussen Frenk het in Wassenaar gelegen Huize Klim Op³ aan Raadhuislaan 4. Een rust- en herstellingsoord voor voornamelijk Joodse mensen. Begin 1938 verhuizen Kaatje en Mietje naar Wassenaar en geven vanaf dat moment leiding aan het huis. Hun ervaring opgedaan in het Rotterdamse ziekenhuis komt goed van pas en de taken zijn net zo verdeeld als eerder. Mietje is directrice en Kaatje is verantwoordelijk voor de huishouding. Het stel timmert aan de weg en regelmatig verschijnen in zowel landelijke- als regionale dagbladen advertenties waarin gewag wordt gemaakt van het moderne comfort zoals "stromend warm en koud water, de aanwezigheid van een hoogtezon, een dieet-en rituele keuken en een centrale verwarming". Tevens zijn er mogelijkheden voor permanente bewoning voor zowel echtparen als alleenstaanden. Uiteraard wordt ook de rustige en landelijke omgeving in de advertenties aangeprezen.

Inmiddels komen uit Duitsland verontrustende berichten. Na de Kristallnacht⁴ van 9 op 10 november 1938 zijn daar de Joden vogelvrij en begint de vervolging. Sommigen zijn dan al gevlucht, anderen maken plannen, maar de meesten kunnen dan al geen kant meer op. De ontwikkelingen in ons buurland worden in Huize Klim Op op de voet gevolgd en wanneer de Nazi's op 1 september 1939 Polen binnenvallen en de Tweede Wereldoorlog een feit is, nemen ook de zorgen toe van de bewoners van het rusthuis aan de Raadhuislaan. Die zorgen worden concreet als Nederland in de vroege ochtend van 10 mei 1940 wordt aangevallen en ons land na vijf dagen strijd capituleert.

Een kleine maand later verhuist de bejaarde Haagse oud-onderwijzer Joseph Kan naar de Wassenaarse Raadhuislaan waar hij zijn intrek neemt in Huize Klim Op. Joseph is geboren op 13 november 1861 in Winterswijk als zoon van Kasper Simon Kan (1811-1899) en Jetta Löwenstein (1830-1898). Joseph maakt deel uit van een groot gezin en zijn vader is eerder getrouwd geweest. Uit dit huwelijk zijn zeven kinderen geboren. Joseph heeft drie halfbroers en vier halfzusters. Uit het tweede huwelijk komen eveneens zeven kinderen voort. Joseph heeft dus ook nog vier broers en twee zusters. Een nicht van Joseph, Carolina Blok – Kan (1896-1943), werkt als hoofdverpleegster in de Joods Psychiatrische Inrichting Het Apeldoornse Bosch.

Op enig moment moet Joseph naar Apeldoorn zijn gegaan of gebracht, maar

³ Huize Klim Op wordt gebouwd in 1924 in opdracht van de dames Timmers en Lietz als rust- en herstellingsoord. De beide dames zijn er achtereenvolgens ook directrice. Mevrouw Lietz overlijdt in 1936 en mevrouw Timmers verhuist in 1938 naar de Burchtlaan.

⁴ De Kristallnacht is een door de nazi's georganiseerde actie (pogrom) gericht tegen het Joodse deel van de Duitse bevolking. In heel Duitsland worden Joden en hun bezittingen aangevallen.

Advertentie Huize Klim Op in *De Nederlander*, 1937 (Delpher).

Advertentie ter gelegenheid van Rosj Hasjana (Joods Nieuwjaar). *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 24 september 1919 (Delpher).

Advertentie Huize Klim Op in het *Nieuw Israëlitisch Weekblad*, 19 november 1937.

daarvan staat niets vermeld op zijn persoonskaart. Er is ook geen inschrijving bij de gemeente Apeldoorn te vinden. Het kan zijn dat Carolina het voor haar oom veiliger acht om naar Het Apeldoornse Bosch te komen. Op 4 oktober 1942 overlijdt Joseph Kan op tachtigjarige leeftijd in de Joods Psychiatrische Inrichting.

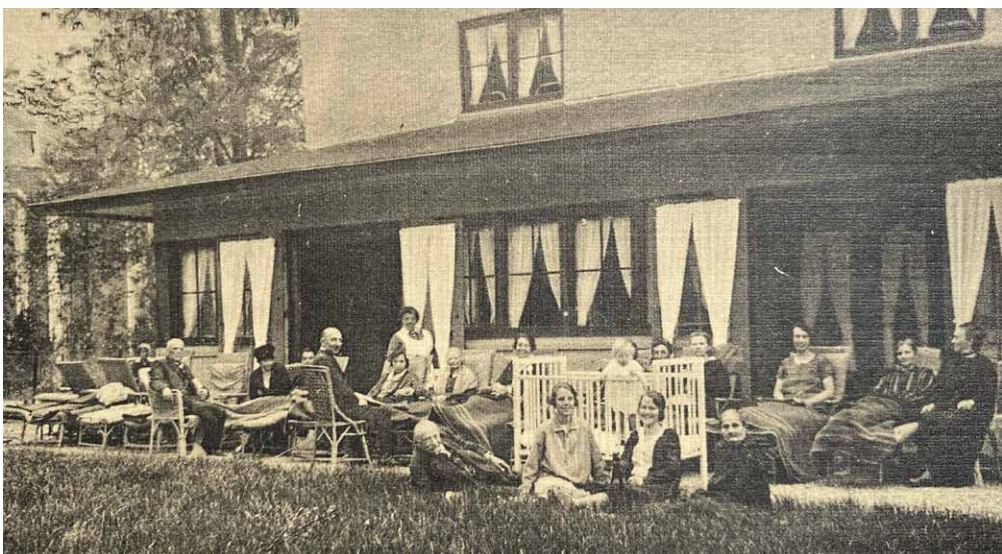
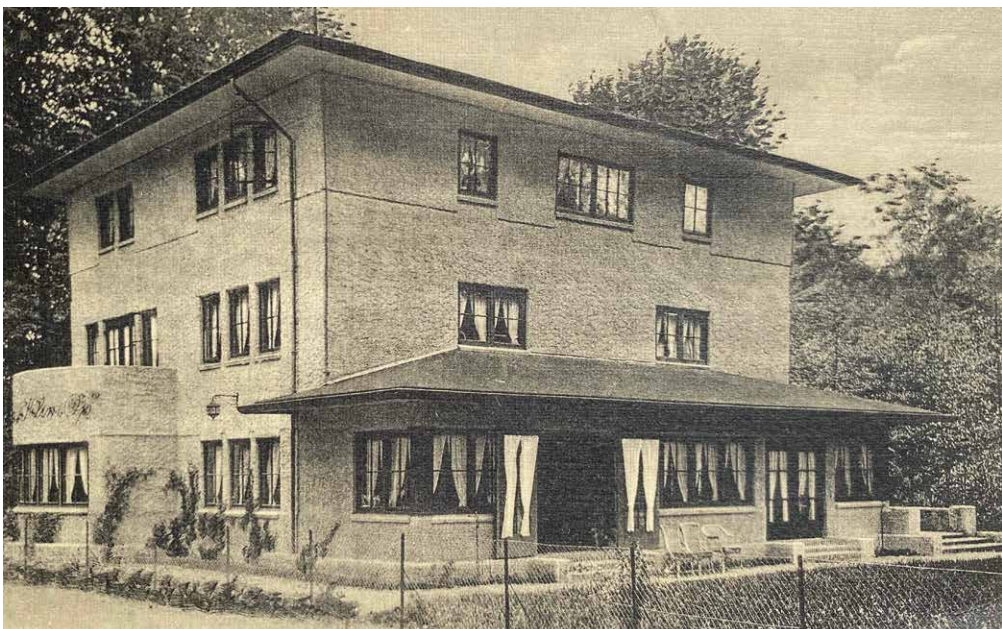
Kort na de capitulatie wanneer de bezetting een feit is, worden de eerste anti-Joodse maatregelen ingevoerd. Begin januari 1941 wordt aangekondigd dat alle Joodse inwoners zich moeten laten registreren in hun woonplaats. Kaatje en Mietje doen dit op 13 februari tegen betaling van fl. 1,-. Met hen doen 216 andere dorpsgenoten dit ook. De aanmelding en de betaling worden op het gemeentehuis De Paauw keurig geadministreerd⁵.

⁵ De opbrengst van deze registratie levert fl. 218,- op, die op 11 maart 1941 wordt gestort op de Giro van de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters.

Ondanks de onzekere tijden blijft Mietje met enige regelmaat adverteren. Niet alleen om aspirant-bewoners te verleiden om naar Klim Op te verhuizen, maar er wordt ook gevraagd om hulpen in de huishouding. Blijkbaar ziet Sophia de Sterke er wel wat in om haar oude dag te slijten onder de zorgen van Kaatje en Mietje. Op 13 maart 1941 verhuist Sophia vanuit Rotterdam, waar ze een paar maanden bij haar neef Henri Leonard heeft ingewoond, naar Wassenaar en neemt haar intrek in Huize Klim Op. Sophia wordt geboren op 7 oktober 1862 in Rotterdam als dochter van Levy de Sterke (1803-1875) en Flora Verger (1812-1898). Sophia is het jongste kind in een gezin van elf kinderen. De oudsten zijn al ruim in de twintig als Sophia als nakomertje wordt geboren. Het gezin De Sterke woont aanvankelijk op de Rotterdamse Kruiskade, maar verhuist later naar de Goudsesingel. Sophia is muzikaal, speelt piano en is in haar werkzame leven pianolerares. Van haar tien broers en zussen overlijdt de laatste, broer Philip, in 1935. Ongetwijfeld zal Sophia, die ongehuwd is, zich soms eenzaam hebben gevoeld. In Huize Klim Op hoopt zij met haar medebewoners op een gelukkige oude dag.

Een andere bewoonster van het rusthuis is Bertha Abrahamson. Zij is geboren in Amsterdam op 27 oktober 1868. Van 30 april 1932 tot 4 december 1941 woont zij op Schouwweg 72, het Johannahuis. Dan verhuist zij naar Huize Klim Op. Onbekend is de reden van verhuizing. Men kan zich afvragen of die verhuizing van het niet-Joodse Johannahuis, na een verblijf van negen jaar, naar het Joodse rusthuis op een gedwongen karakter wijst i.v.m. de anti-Joodse maatregelen. Ruim een maand later, op 17 januari 1942, krijgen die verhuizingen wel een dwingend karakter wanneer Joden uit Zaandam naar Amsterdam moeten verhuizen. Het is het begin van de gedwongen verhuizing van Nederlandse Joden naar de hoofdstad. Sommigen van hen die huis en haard moeten verlaten, kunnen nog tijdelijk ergens anders wonen. Ook in Huize Klim Op zijn de gevolgen merkbaar. Op 13 maart 1942 neemt Henriëtte van Messel-Meijer (1868-1943) haar intrek in het rust- en herstellingsoord.

Eind mei 1942 verzendt de locoburgemeester van Wassenaar in keurig en beleefd Duits in vijfvoud de registratielijsten met daarop de namen van 218 Joodse dorpsgenoten aan "die Zentralstelle für jüdische Auswanderung" in Amsterdam. Op grond van deze lijsten krijgen in de zomer van 1942 Joodse Wassenaarders bezoek van de "Hausraterfassungsstelle". In diezelfde periode zoekt het gezin van Alfred Kaufmann, tot dan woonachtig op Jonkerlaan 73, zijn toevlucht tot Klim Op. Alfred is sinds 1938 Algemeen Directeur van Huis ter Duin in Noordwijk.

Huize Klim Op, foto's brochure 1924 (fotocollectie Maatschap Remmerswaal).

Ook de jonge verpleegster Edith Schuster (1923-1943) vindt er onderdak en zij zal in die periode zeker een bijdrage hebben kunnen leveren aan het verzorgen en het welzijn van haar huisgenoten.

Medio juli 1942 vertrekt de eerste trein met Joden uit Amsterdam naar Westerbork. Dan wordt ook een begin gemaakt met de deportaties vanuit het Drentse doorgangskamp. In het begin vertrekken er wekelijks twee treinen naar de tot dan toe onbekende oorden in het oosten.

Bertha Abrahamson is de eerste bewoonster die op 28 augustus 1942 gedwongen wordt om te vertrekken naar Amsterdam waar zij gaat wonen in Zoomstraat 23 bij de weduwe Blum-Cohen. Een week later vindt op het gemeentehuis De Paauw de installatie plaats van de N.S.B.-burgemeester De Blocq van Scheltinga⁶. In diezelfde maand worden in Rotterdam Joden opgeroepen om zich vrijwillig te melden. Velen geven geen gehoor aan deze oproep waarop de Duitsers een drastisch besluit nemen door Joden door middel van razzia's op te pakken. Het gevolg is dat o.a. familieleden van Kaatje en Mietje een veilig heenkomen zoeken in Wassenaar. Zus Sara Vet-Frenk (1892-1943) met haar man Jacob Vet (1897-1943) zijn vanaf 8 september nieuwe medebewoners. Sara is al vanaf 1938 werkzaam in het rusthuis. Jacob is verpleger en zet zijn werk voort in zijn nieuwe omgeving. Ook een andere zus komt die maand met haar man en zoon naar Wassenaar. Het zijn Elisabeth Eijl-Frenk (1894-1957), Zacharias Eijl (1888-1976) en Hans Richard Eijl (1926-2016). Hun woning in Rotterdam en al hun bezittingen worden gevorderd.

Halverwege oktober bericht het hoofd van de SS in bezet Nederland Hans Albin Rauter⁷ aan de leider van de SS Heinrich Himmler⁸, dat het Jodendom vogelvrij is verklaard. Hierop stelt de pasbenoemde burgemeester de Duitsers voor om bepaalde Wassenaarse Joden uit de gemeente te verwijderen. Vanuit De Paauw wordt rond deze tijd een lijst verstuurd met daarop de namen en adressen van de gemengd gehuwden. De bewoners van Huize Klim Op merken dat het net zich langzaam sluit, dat hun toekomst ongewis is en zien de ontwikkelingen met angst en beven tegemoet.

⁶ Burgemeester baron van Wijnbergen is op 14 augustus 1942 door de Duitsers als burgemeester van zijn functie ontheven. Na de oorlog wordt hij weer in zijn functie hersteld.

⁷ Rauter is de hoogste vertegenwoordiger van de SS en als zodanig hoofverantwoordelijke voor de vervolging en onderdrukking van het Nederlandse verzet en medeverantwoordelijke voor de deportatie van de Nederlandse Joden.

⁸ Himmler is één van de hoofverantwoordelijken voor de Holocaust en is daarmee een van de grote oorlogsmisdadigers uit de Tweede Wereldoorlog.

In november van dat jaar verhuizen nog een vijftal mensen naar de Raadhuislaan. Het zijn de weduwnaar Abraham Sluizer (1863-1943), zijn huishoudster Betje Haagman (1868-1943), Naatje Fresco-Keyl (1878-1943), Bernard Rozenthal⁹ (1864-1943) en zijn echtgenote Sientje Rozenthal-Bromet (1874-1943). Hun verblijf in Wassenaar is maar kort, want inmiddels zijn de gedwongen verhuizingen naar de hoofdstad in volle gang. Met de dag zien de Joden dat hun situatie steeds hopelozender wordt. Ze kunnen nu echt geen kant meer op. Onderduiken lukt misschien nog wel, maar daar moet je de middelen en de contacten voor hebben. Hoe zouden de bejaarde bewoners van Klim Op dat moeten organiseren?

Nog voor het eind van het jaar wordt op 12 december het gezin van Zacharias Eijl gedwongen te verhuizen naar Amsterdam en vindt een tijdelijk onderkomen aan de Amsterdamse Muiderschans 91hs¹⁰. Zacharias wordt er huismeester en Hans Richard maakt zich verdienstelijk als huisknecht. Een kleine week later verlaten nog meer bewoners het Wassenaarse Klim Op en nemen hun intrek op de Muiderschans. De mensen die vertrekken worden correct uitgeschreven in Wassenaar en ingeschreven door de hoofdstedelijke bevolkingsadministratie. Het betreft Sara Vet-Frenk, Sophia de Sterke, Henriëtte van Messel-Meijer en Naatje Fresco-Keyl. Op het genoemde adres zijn Jacob Vet en zijn vrouw volgens de kaarten van Joodse Raad "*Broeder in Rusthuis Klim-Op Muiderschans 91*" respectievelijk "*sinds 1938 bij Klim-op Muiderschans 91 werkzaam*".

We mogen aannemen dat dit een dependance of een "voortuitgeschoven post" van Huize Klim Op in Wassenaar is. Op enig moment komt ook de locatie Muiderschans 74 in beeld. Henriëtte Messel-Meijer, Sophia de Sterke en Naatje Fresco-Keyl verhuizen van nummer 91 naar nummer 74. Op de persoonskaart van Amsterdam staat Muiderschans 91, op hun kaart van de Joodse Raad staat Muiderschans 74 aangegeven. Na een verblijf van drie maanden worden op 27 maart 1943 Jacob Vet, zijn vrouw Sara Vet-Frenk, Henriëtte Messel-Meijer en Naatje Fresco-Keyl naar Westerbork afgevoerd, waar Jacob en Sara in Stafbarak 67 worden geplaatst. Een kleine maand later maakt ook Sophia de Sterke de reis naar het doorgangskamp.

⁹ Voor Bernard Rozenthal en Sientje Rozenthal-Bromet zijn er 2 oktober 2023 struikelstenen geplaatst in de Agrippinastraat 6 in Voorburg.

¹⁰ Muiderschans (Sarphatistraat): op 14 augustus wordt op aandrang van de bezetter een aantal Amsterdamse straatnamen veranderd. Het gaat om straten en pleinen die naar het Nederlandse koningshuis of naar Joden genoemd zijn. Tot het eind van de oorlog heet de Sarphatistraat Muiderschans.

Ergens in de eerste drie maanden van 1943 volgt een tweede gedwongen verhuizing vanuit Wassenaar. Hierover is geen nadere informatie bekend. Zelfs niet of er één groot transport is geweest of dat er in kleinere groepen naar Amsterdam is gereisd. De bevolkingsadministratie van Wassenaar is hierover niet ingelicht. Op 13 augustus 1943 noteert een ambtenaar van de burgerlijk stand op de adreskaart van Raadhuislaan 4 dat Kaatje en Mietje "*met onbekende bestemming*" zijn vertrokken en plaatst op de kaart de aantekening VOW¹¹. Maar niet alleen zij, tenminste zes hoofdbewoners (met een onbekend aantal gezinsleden) van het rusthuis zijn op diezelfde dag verdwenen. Kennelijk hebben Kaatje, Mietje en de andere bewoners geen gelegenheid gekregen om aan het gemeentehuis hun verhuizing door te geven. Hieruit alleen al blijkt het onvrijwillige karakter van hun vertrek.

De nieuwe inwoners van Amsterdam worden evenmin op de gebruikelijke manier in de bevolkingsadministratie van de hoofdstad ingeschreven. Na hun aankomst werken Kaatje, Mietje en Zacharias Eijl in "*Rusthuis Klim-Op*¹² *Muiderschans 74*". Zacharias als "*Huismeester Rusthuis Klimop, Muiderschans 74*". Waar de overigen uit de groep zijn ondergebracht, is niet bekend, maar het feit dat er sprake is van "*Rusthuis Klim-Op Muiderschans 74*" doet vermoeden dat er, zoals eerder vermeld, een verdere voortzetting van Huize Klim Op in enigerlei vorm is geweest.

Vanuit de Hollandsche Schouwburg¹³ worden ook Pessel Fenichel-Fischler (1903) en haar vijfjarige zoon Henry Fenichel (1938) uit Den Haag er tijdelijk ondergebracht.

Op 5 en 6 april 1943 moeten alle Joden de Nederlandse provincies Friesland, Drenthe, Groningen, Overijssel, Gelderland, Noord-Brabant en Zeeland verlaten en worden overgebracht naar Kamp Vught. Een week later worden Betje Haagman en Sophia de Sterke naar Westerbork getransporteerd. Op 15 mei en 29 juni volgen de anderen. Alleen Kaatje en Mietje Frenk duiken onder op een onbekende datum. We nemen aan dat dit begin mei 1943 zal zijn geweest, omdat op 15 mei de meeste bewoners, inclusief Henry Fenichel en zijn moeder, naar Westerbork worden getransporteerd.

¹¹ VOW: Vertrokken Onbekend Waarheen.

¹² Op sommige kaarten wordt ook de naam "Klim" gebruikt.

¹³ De Hollandsche Schouwburg is een Joods monument aan de Plantage Middenlaan in Amsterdam. Tussen 1893 en 1942 was het een theater. In de oorlogsjaren 1942 en 1943 is het een verzamelplaats waarvandaan Joden via Kamp Westerbork en Kamp Vught gedeporteerd worden naar de vernietigingskampen van nazi-Duitsland.

Op 29 september wordt Amsterdam “Judenrein” verklaart. Dit gebeurt na een grote razzia, waarbij 5.000 Joden worden opgepakt. Hierbij zijn ook het bestuur en de medewerkers van de Joodse Raad.

Kaatje en Mietje wachten dus die laatste ontruiming niet af en duiken onder in een vakantiehuisje in Coldenhove¹⁴. Op 12 juni 1944 slaat dan toch het noodlot toe wanneer de zussen, door verraad van een voormalige politieagent uit Eerbeek, onverwachts in het huisje worden overvallen door de Sicherheitsdienst. Ook wordt een gezochte medewerker van Het Parool gearresteerd. Mietje vraagt de mannen of ze voor vertrek nog naar de wc mag. Dat wordt haar toegestaan. Op het toilet slikt ze cyaankali, het vergif dat ze altijd bij zich droeg. Volgens “officiële” documenten is Mietje “tijdens het vervoer overleden”. Zij is dan 47 jaar. Haar zus Kaatje wordt door de Duitsers meegenomen en komt uiteindelijk via Westerbork op 31 juli 1944 aan in Theresienstadt. Vandaar wordt zij op 9 oktober gedeporteerd naar Auschwitz waar zij twee dagen later direct na aankomst op 53-jarige leeftijd wordt vermoord.

Mietje wordt in eerste instantie begraven op de begraafplaats van Hall (gemeente Brummen) tegelijk met de zeskoppige bemanning van een Engelse Lancaster bommenwerper. Achttien jaar later wordt zij herbegraven op de Joodse begraafplaats in Rotterdam.

De meesten van de voormalige bewoners van Huize Klim Op komen uiteindelijk om in één van de Duitse vernietigingskampen.

Bertha Abrahamson (74 jaar) op 19 februari 1943 in Auschwitz, Jacob Vet (45 jaar), zijn vrouw Sara Vet-Frenk (50 jaar) en Naatje Fresco-Keyl (64 jaar) op 2 april 1943 in Sobibor, Sophia de Sterke (80 jaar) en Betje Haagman (74 jaar) op 30 april 1943 in Sobibor, Henriëtte van Messel-Meijer (74 jaar) op 7 mei 1943 in Sobibor, Bernard Rozenthal (78 jaar) en zijn vrouw Sientje Rozenthal-Bromet (69 jaar) op 21 mei 1943 in Sobibor, Abraham Sluizer (80 jaar) op 28 mei in Sobibor en de jonge verpleegster Edith Schuster (19 jaar) op 2 juli 1943 in Sobibor.

Van het kinderrijke gezin Frenk uit Zierikzee overleven alleen Marcus Salomon en zijn zus Elisabeth de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog. Ook de echtgenoot van Elisabeth (Bep) Frenk, Zacharias Eijl en hun zoon Hans Richard overleven de oorlog. Zij verlaten begin september 1943 de Muiderschans in verband met de steeds terugkerende razzia's. Aanvankelijk zitten zij

¹⁴ Coldenhove is een buurtschap en voormalig landgoed in de gemeente Brummen, Gelderland. De buurtschap ligt ten zuidwesten van Eerbeek.

Huize Klim Op, 1929 (fotocollectie Robert van Lit).

ondergedoken op een adres aan de Ceintuurbaan, maar omdat ook daar het verraad op de loer ligt, verhuist het drietal naar de Semarangstraat 10^{III} en duikt onder bij Henk en Marijke Nooter. Daar is het gezin verborgen achter een deur waarvan bezoekers denken dat het een kastdeur is. Bijna gaat het mis wanneer er in de Semarangstraat een razzia plaatsvindt. Ieder huis wordt doorzocht of er ondergedoken Joden zijn. Als tijdens de razzia het “juden heraus” in de straat geschreeuwd wordt, zet Henk de voordeur wagenwijd open. Passerende Duitse soldaten zien de openstaande deur en verkeren in de veronderstelling dat er al in de woning gezocht wordt en slaan het huis over. Het is de redding van het gezin, maar de angst moet ondraaglijk zijn geweest.

Pessel Fenichel-Fischler en de kleine Henry worden op 1 februari 1944 naar Bergen-Belsen gedeporteerd. Door een uitwisselingsprogramma (“Transport 222”) komen zij in de zomer van dat jaar aan in Palestina.

Het gezin Kaufmann overleeft eveneens de Holocaust.

Tot de vaste inwoners van Huize Klim Op behoorden Kaatje Frenk, Mietje Frenk en Joseph Kan. Sophia de Sterke verhuisde in 1941 vrijwillig naar de Raadhuislaan. De overige bewoners (en slachtoffers van de Holocaust) werden gedwongen tot een verhuizing naar Wassenaar.

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar spant zich in om ook voor die slachtoffers een struikelsteen geplaatst te krijgen op het adres waar zij voor het laatst in vrijheid hebben kunnen wonen.

Lange Kerckdam 33a

De struikelsteen op de Lange Kerckdam
is een blijvende herinnering
aan Werner Gans.

HIER WOONDE
WERNER GANS
GEB. 1912
GEDEPORTEERD 3-3-1944
UIT WESTERBORK
VERMOORD 6-3-1944
AUSCHWITZ

Werner Gans

Werner Gans wordt geboren op 12 juli 1912 in het Zwitserse Zürich. Hij is het tweede kind van Jakob Gans (1884-1967) en Anna Maria Martha Richter (1887). Een jaar eerder ziet zijn broertje Kurt het levenslicht. Na Kurt en Werner worden er in het gezin nog drie kinderen geboren: Erwin (1915), Rolf (1921) en Erika (1926).

Vader Jakob verdient de kost als handelaar in Perzische tapijten. Al voor de verhuizing naar Nederland wordt op 14 april 1922 aan de Grote Markt 12 in Rotterdam het Perzische Importhuis "Perzita" geopend. Ruim drie jaar later gaat dit bedrijf echter failliet. Het is onbekend in hoeverre Jakob Gans hierbij betrokken is.

Op 25 april 1928 verhuizen Werner en zijn ouders vanuit het Duitse Wiesbaden naar ons land en worden ingeschreven in de gemeente 's-Gravenhage. Eind april 1932 komen we de naam "tapijtenhandel Perzita" weer tegen wanneer in de Hofstad de N.V. Perzita wordt opgericht. Het bedrijf is aanvankelijk gevestigd in de Heulstraat 7 en 19. Vanaf 1937 is het te vinden op nummer 13. De medevenoot van Werner is Louis Bronius. Regelmatig adverteren zij in landelijke- en regionale kranten waarin zij niet alleen reclame maken voor de in- en verkoop van tapijten, maar ook voor "*de inkoop van geheele of gedeelten van 1e klas inboedels*". Vanaf zijn vestiging in ons land is Werner niet echt honkvast. In een periode van vijf jaar verhuist hij naar maar liefst 12 verschillende adressen. Zes maanden daarvan woont hij in Londen.

In het voorjaar van 1936 verlooft de dan 23-jarige Werner zich, maar de relatie houdt geen stand en de verloving wordt verbroken.

Werner en zijn compagnon blijven reclame maken voor hun handel. In een

Advertentie in Het Vaderland,
10 juni 1932 (Delpher).

Advertentie in de Haagsche Courant,
2 december 1938 (Delpher).

advertentie uit 1938 wordt een "grote prijsvraag" uitgeschreven. In de week van 8 t/m 15 oktober ligt er in de etalage een Perzisch kleedje van 80 x 120 cm waarvan belangstellenden het aantal knopen moeten berekenen. De vier beste oplossingen worden "bekroond" met een kleedje of kussen.

Intussen is het leven in Duitsland drastisch aan het veranderen. De spanningen in Europa lopen hoog op en met de inval van de Nazi's in Polen op 1 september 1939 is de Tweede Wereldoorlog een feit. Eén dag later plaatst Werner een advertentie in de Haagsche Courant waarin staat: "*Heer alleen vraagt meisje voor dag en nacht, evt. alleen overdag, dat zelfst. klein huisje kan onderhouden. Aanbieden v. 2-6 uur: N.V. Perzita, Heulstraat 13*".

Nederland hoopt ook dit keer gespaard te blijven voor een oorlog. Het geluk lacht Werner toe wanneer hij de niet-Joodse Joanina Ernestina Pettens (1912-1997) ontmoet en in haar de liefde van zijn leven vindt. Zij is afkomstig uit het Belgische Jette¹ en heeft een dochter Liliane (1933). Werner en Joanina trouwen op 16 april 1940 en gaan wonen in Wassenaar op Lange Kerkdam 33a. Een kleine maand later, op 10 mei, valt Duitsland ons land aan. Na een korte strijd met als dieptepunt het bombardement op Rotterdam² volgt op 15 mei de capitulatie en begint de Duitse bezetting.

Na de inval pakken velen de draad van het bestaan weer op en ogenschijnlijk gaat het leven gewoon verder. Toch moet men zich zorgen gemaakt hebben over de toekomst, zeker wanneer kort na de oorlogsdagen de eerste anti-Joodse

"Grote Prijsvraag",
advertentie in de Haagsche
Courant van 7 oktober 1938
(Delpher).

maatregelen worden ingevoerd. Die maatregelen treffen ook de ouders van Werner die inmiddels op Park Vronesteyn in Voorburg wonen.

Eind november 1940 wordt het eerste kind van Joanina en Werner geboren. Het is een meisje dat de naam Michelle krijgt. Uit voorzorg laten de ouders hun kinderen katholiek laten dopen. Wanneer alle Nederlandse burgers "*van geheel of gedeeltelijke Joodsche bloede*" zich moeten laten registreren in hun woonplaats, geven de meeste Wassenaarse Joodse ingezetenen hier gehoor aan. De meesten melden zich in de periode februari/maart 1941 op het gemeentehuis De Paauw en laten zich daar tegen betaling van de legeskosten registreren. Werner en zijn gezin doen dit vooralsnog niet.

Begin november wordt Werner gearresteerd. In het politierapport van 7 november 1941 staat te lezen: "*Opdracht van de Duitse politie te Scheveningen direct arresteren Werner Gans (Jood), wonende Lange Kerkdam 33a. Aangehouden en overgebracht*". De aanleiding voor zijn arrestatie is niet duidelijk, maar korte tijd later wordt hij weer vrijgelaten.

¹ Jette is een plaats en gemeente in het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

² Zie pag. 10.

Op 23 juli 1942 ontvangt Werner, die zich nog steeds niet heeft laten registreren, een schrijven van de Rijksinspectie van de Bevolkingsregisters (Scheveningseweg 17) te 's-Gravenhage. Hierin wordt aangegeven dat "*Werner Gans zich dient aan te melden als afstammeling van twee Joodsche grootouders*". In een ander schrijven van de Rijksinspectie van die dag, maar nu gericht aan de Burgemeester van Wassenaar, wordt gesteld dat "*de kinderen van Werner Gans dienen te worden aangemeld als afstammeling van één Joodschen grootouder*". Korte tijd later ontvangt Werner een brief van de gemeente Wassenaar met daarin het verzoek om "*zijn minderjarig kind zo spoedig mogelijk aan te melden*". Op 12 augustus geeft Werner gehoor aan die oproep en laat zich registreren. Vijf dagen later wordt Janine geboren, de tweede dochter van Joanina en Werner. Nog diezelfde dag worden zij en haar zusje Michelle geregistreerd. Uiteraard tegen betaling van de eerdergenoemde legeskosten.

Hoe het met het bedrijf van Werner en zijn partner gaat, is moeilijk te zeggen, maar op zakelijk gebied nemen de heren het niet zo nauw met de algemeen geldende regels. Werner en zijn medevenoot houden er een flamboyante levensstijl op na. Dankzij de niet-Joodse afkomst van zowel zijn vrouw als zijn moeder, kan Werner die levensstijl ongehinderd blijven voortzetten. Dit ondanks de beenprothese die hij na een auto-ongeluk krijgt aangemeten. In de eerste twee oorlogsjaren wordt er minder geadverteerd. Pas vanaf januari 1943 neemt de frequentie weer toe en wordt er geadverteerd in allerlei dagbladen met daarin de bekende vraag naar gedeeltelijke of gehele inboedels.

INKOOP VAN GEHEELE OF
GEDEELTEN VAN

le klas INBOEDEL

PERZISCHE TAPITEN IMPORT

„N.V. PERZITA”

Heulstraat 13 — Telefoon 11.65.11
NA ZES UUR TEL. 77.00.13
GEOPEND VAN 10—5 UUR

Advertentie in *De Residentiebode* van 7 maart 1944 (Delpher).

Werner Gans bezit twee boten die aangemeerd liggen op de Kaag. Het zijn het kajuitjacht "Stormvogel" en de platbodem "Margaretha". Tijdens een zeiltocht ontmoeten Werner en zijn compagnon twee Joodse meisjes die op zoek zijn naar onderdak. Het zijn de zusjes Selma (1916-2011) en Antje Monnikendam (1919-1944) die hebben weten te ontkomen aan een razzia in hun woonplaats Amsterdam.

Hun ouders zijn Abraham Monnikendam (1890-1942) en Rosalina Monnikendam-Credo (1896-1961). Salomon (Charles) Monnikendam (1919-1941) is de tweelingbroer van Antje. In het gezin is nog een vierde kind, Jacobina (1931). Selma en Antje kunnen onderduiken op de platbodem "Margaretha". Na enige tijd moeten zij daar echter weg, omdat de grote feesten die er worden georganiseerd zorgen voor lawaai en overlast. Mensen in de buurt klagen daarover en waarschuwen de politie. Het is duidelijk dat de boot geen veilige plek meer is en dat de zussen een veiliger heenkomen moeten zoeken. De gewaarschuwde Werner weet met sieraden en andere kostbaarheden enkele leden van de Sicherheitsdienst (SD) om te kopen. De zusjes Monnikendam komen terecht in Den Haag waar zij zonder persoonsbewijs onder de schuilnamen "Jopie" en "Rini" van adres naar adres zwerven. Uiteindelijk vinden zij onderdak in de Heulstraat, het adres van de tapijtenhandel.

Uiteindelijk gaat het toch mis wanneer door verraad Selma en Antje samen met Werner en Louis op 20 december worden gearresteerd in de Heulstraat. Acht dagen later wordt Louis Bronius vrijgelaten, de overige drie worden overgebracht naar het Oranjehotel in Scheveningen. De beide boten van Werner worden door de SD in beslag genomen en in bruikleen afgestaan aan de Nationale Jeugdstorm³ aan het Vennemeer in Oud-Ade.

Tien dagen later, op 7 januari 1944 worden Selma en Antje overgebracht naar Westerbork en geplaatst in de Barak 67. Op 25 januari worden zij op transport gesteld naar Auschwitz waar Antje op 4 maart wordt vermoord. Hun vader is al eerder vermoord in Auschwitz op 2 november 1942. Salomon treft hetzelfde lot. Hij sterft door ontberingen op 9 oktober 1941 in Mauthausen. Selma overleeft de Holocaust en moeder Rosalina en haar dochter Jacobina overleven eveneens de oorlog in het Brabantse Tilburg en Biezenmortel.

³ De Nationale Jeugdstorm (NJS) was een Nederlandse jongerenbeweging die van 1934 tot 1945 bestaan heeft, georganiseerd naar voorbeeld van de Duitse Hitlerjugend en als nationaalsocialistische tegenhanger van de padvinderij.

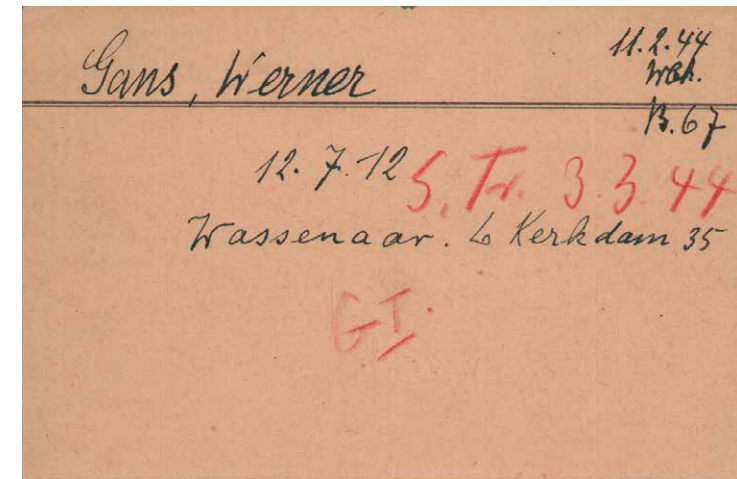

Werner Gans, 1942 (foto: J. Pander-Gans).

In de Scheveningse gevangenis verneemt Werner dat op 19 januari zijn derde dochter Daniëlle is geboren. Werner zal haar nooit kunnen liefkozen of in zijn armen nemen, want op 11 februari komt hij aan in Westerbork waar hij wordt ondergebracht in Barak 67. Het verblijf in het doorgangskamp is kort, want een kleine maand later vertrekt Transport 89 uit Westerbork. Het transport bestaat uit 11 wagons met daarin 732 gedeporteerden, van wie 94 kinderen en heeft als eindbestemming Auschwitz. De reis duurt drie dagen en Werner wordt direct na aankomst op 6 maart 1944 vermoord. Hij is dan pas 31 jaar oud.

De vrouw van Werner, Joanina Gans-Pettens, en haar vier dochters overleven de oorlog.

Jakob Gans, de Joodse vader van Werner, overleeft in Voorburg samen met zijn vrouw de oorlog. Regelmatig schuilt hij in een speciale kast en 's nachts scheidt hij een luchtje op het balkon. De vier overige kinderen, die in het buitenland verblijven, overleven eveneens de oorlog.

Joodse Raadkaart Werner Gans (Arolsen Archives).

Dankwoord

De Werkgroep Stolpersteine Wassenaar wil haar grote dank uitspreken aan degenen die op welke wijze dan ook hebben bijgedragen aan het realiseren van het leggen van deze derde serie Stolpersteine in Wassenaar.

Ook dank aan de gemeente Wassenaar die het project Stolpersteine mogelijk heeft gemaakt en ondersteunt. Een woord van dank ook aan Lisette van Koppen-Smits van het gemeentearchief, Marco Colpa en zijn team voor hun toewijding bij het plaatsen van de stenen en de medewerkers van de facilitaire dienst.

Onze dank gaat tevens uit naar de nabestaanden die ons veel belangrijke informatie verschaften en naar de huidige en vroegere bewoners van de vier adressen.

Verder dank aan de leerlingen van de Herenwegschool voor hun bijdrage aan de ceremonie.

Tenslotte gaat onze dank ook uit naar Maatschap Remmerswaal, de Historische Vereniging Oud Wassenaar, de gemeente Wassenaar en een privépersoon die de publicatie van deze brochure door sponsoring mogelijk maakten.

Bronnen

Evert van den Bergh (zomer 2023)
 Liesje Cats-van Klaveren (zomer 2023)
 Mirjam Moses-Eijl (zomer 2023)
 Janine Pander-Gans (zomer 2023)
 Arolsen Archives, www.arolsen-archives.org
 Delpher, www.delpher.nl
 Dutch News (13 april 2020), www.dutchnews.nl
 Gemeentearchief Wassenaar, www.wassenaar.nl
 Joods Monument, www.joodsmonument.nl
 Joodserfgoed Rotterdam, www.joodserfgoedrotterdam.nl
 NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies, www.niod.nl
 Oorlogsgravenstichting, www.oorlogsgravenstichting.nl
 Stichting Joods Erfgoed Den Haag, www.joodserfgoeddenhaag.nl
 Wereldregio (1 mei 2015), Gert van Engelen, www.wereldregio.nl
 Westerborkportretten, <https://westerborkportretten.nl>
 Wiki Midden-Brabant, www.wikimiddenbrabant.nl
 Wikipedia, www.wikipedia.org

Literatuur

F.R. Hazenberg e.a., *Wassenaar in de Tweede Wereldoorlog*, Wassenaar 1995.
 Michel de Jong, *Oliebollen-Nel, de oorlog van een kermisdiva*, Amsterdam 2021.
 Nederlands Beheers Instituut (NBI), *uit het Nationaal Archief, archiefnummer 2.09.16, Inv. 62615*.
 Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (Netherlands), D. Giltay Veth, A. J. van der Leeuw, Friedrich Weinreb Staatsuitgeverij (1976), *Rapport door het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie uitgebracht aan de minister van justitie inzake de activiteiten van drs. F. Weinreb gedurende de jaren 1940-1945, in het licht van nadere gegevens bezien*.

Colofon

Deze publicatie is een initiatief van de Werkgroep Stolpersteine Wassenaar bestaande uit Evelyn Hompes, Margaret de Vos van Steenwijk, Carla de Gloppe, Ingrid Sachumsky, Kees Neisingh, Niek Kat en Ton Beijersbergen en werd mede mogelijk gemaakt door een financiële bijdrage van Maatschap Remmerswaal, de gemeente Wassenaar, de Historische Vereniging Oud Wassenaar en een particuliere gift.

Teksten en samenstelling:

©Ton Beijersbergen

Foto's:

Familie Van Klaveren (*Marcus van Leeuwen, zijn vrouw Henriëtte en hun dochter Lizzy*)
Evert van den Berg (*John van den Bergh en zijn vrouw Tilly*)

Fotografie:

Mariëtte van Lit-Pieterse

Vormgeving:

Annemiek van der Meulen
MillShip Graphic Design

Uitgave:

Historische Vereniging Oud Wassenaar
Werkgroep Stolpersteine Wassenaar

Informatie:

www.oudwassenaar.nl en/of
www.wassenaar.nl

Oplage 800

Wassenaar, november 2023

Ook volgend jaar wil de werkgroep een brochure uitgeven met daarin verhalen van Wassenaarse Holocaustslachtoffers. Wanneer u wilt helpen om dit financieel mogelijk te maken, dan u kunt een bijdrage overmaken naar rekeningnummer:

NL 46 RABO 0114 1448 50
t.n.v. Historische Vereniging Oud Wassenaar
o.v.v. "brochure"

Stolpersteine in Wassenaar

In november 2017 nam de Wassenaarse Gemeenteraad een initiatief motie van Groen Links aan om in Wassenaar Stolpersteine te plaatsen. De werkgroep Namenlijst kreeg de opdracht dit uit te werken en te realiseren. De werkgroep valt onder de Historische Vereniging Oud Wassenaar en wordt ondersteund door de gemeente en werkt onder de naam "Werkgroep Stolpersteine Wassenaar". De werkgroep hoopt voor zoveel mogelijk van de ongeveer honderd Wassenaarse Joodse slachtoffers in de nabije toekomst struikelstenen te plaatsen.

De eerste achttien Stolpersteine in Wassenaar werden geplaatst op 25 en 26 november 2021.

Op 3 november 2022 werden er vijf stenen gelegd.